

Richard Dawkins: The God Delusion

könyvkritika

Mennyire legyen filozófiailag kidolgozott egy ismeretterjesztés?

Dawkins könyvének magyar bemutatóján Szalai Miklós azt a megjegyzést tette, hogy a könyv filozófiai szempontból nem a legerősebb (pontos idézetet nem tudok adni).

Valóban, Dawkins genetikus, etológus, és nem filozófus. Mondhatnánk, hogy nem ő a legalkalmasabb egy ilyen könyv megírására. Az ateizmus, mint téma nem csak nem genetikai vagy etológiai kérdés, a legtöbb ember szerint nem is tudományos – bár Dawkins pont ezt vitatja – hanem filozófiai (nem tudom, hogy ezt vitatná-e Dawkins).

Szalai Miklós említette Michael Martin könyvét, amely kicsit nagyobb terjedelemben, sokkal alaposabban veszi végig az ateizmus melletti és elleni érveket, valamint címe szerint is egy filozófiai megalapozását adja az ateizmusnak. Dawkins egyedül a teológiai, avagy tervezettségéből vett istenértéket esetében nagyobb szakértő Martinnál.

Szalai Miklós könyvében megjegyzi, hogy a rendszerváltás óta nem adtak ki ateista könyvet. Most Szalai könyve mellett magyarra fordították Dawkins könyvét. Ez jelentőségteljes lépés, talán változásokat hoz, és ez jó. Valószínűleg más könyvét, mint például Martin könyvét, nem fordították volna magyarra. Amit a jövőben lefordíthatnak még, az esetleg Dennett vagy Harris könyve, de ha nem lenne Dawkins könyve, akkor szerintem ilyen kilátásaink sem lehetnének. Ráadásul ez utóbbi könyvek szemlélete is más, Harris a vallási fanatizmusra koncentrálnak, Dennett pedig a vallás tudományos vizsgálatára. Dennett könyve tulajdonképpen nem is különösképpen ateista. Harris könyvét a témája, Dennett könyvét a szerzője miatt adhatják ki esetleg magyarul ezek után.

Martin könyve viszont sokkal szakmaibb, kevésbé ismert, nincs meg magyarul, és megkockáztatom, nem is lesz sosem elérhető. Praktikusán a legdöntőbb tényező persze az, hogy Dawkins világszerte hihetetlenül ismert. Könyvszerzőként olyan hírneve van, amely eladja a könyvet, és amihez képet Martin nem ér semmit a könyvpiacon. Rövid távú kereskedelmi szempontból tehát Dawkins könyve egyértelműen a helyén van. De tekintsünk egy kicsit távolabb is!

Hosszú távon is jogos talán azt mondani, hogy szükség van egy közérthetőbb, egyszerűbb ateista kézikönyvre és egy mélyebbre is. Az átlagember jó, ha el tud indulni egy könyvvel felszerelve, majd ha valami még jobban érdekli, majd ha a vitákban ez kevésnek bizonyul, majd, ha megéri rá, akkor fordul a komolyabb könyvekhez. A szakember pedig vegye a szakkönyvet.

Olyan ez, mint hogy van nagyon elvont szépirodalom, és van olyan ponyva, ami azért nem rossz, de kedvet csinál az olvasáshoz. Például mondjuk Rejtő Jenő. De tegyük félre egy kicsit ezt a kérdést! Vizsgáljuk meg először, hogy hol is kritizálható Dawkins, aztán vonjunk mérleget!

Hangnem

Dawkins sokan kritizálták a hangneme miatt. Ami nagyon érdekes, hogy Dawkins erről ír az előszóban. Tehát a hangnem választása tudatos. Huxley-re mondták, hogy Darwin buldogja, mert olyan radikális hangnemben terjesztette a darwinizmust. Dawkins - ennek mintájára - szokták Darwin rottweilerének is nevezni. Ez szintén a stílusra utal. Dawkins stílusa tehát nem új, már a genetikai könyveire is jellemző volt.

De látjuk, hogy tudatosan nem fékezte magát ebben a könyvben, pedig sokan tanácsolták ezt neki. Sok ateista botránkozik meg Dawkins hangnemén, akik sokszor írnak olyasmit, hogy bár ateisták, de a vallásokat nem kellene így támadni. (hivatkozásokért l. az előszót)

Dawkins azonban nem csak tudatosan vállalja ezt a hangnemet, hanem két fontos mondandója is van ezzel. Az első az, hogy a vallásosságot, hitet, egyházakat egyfajta álszentség lengi körül. Ez kifejeződik az ateisták megjegyzéseiben is, amelyek azt mondják, hogy a vallást talán még sem kellene így kritizálni. Miért nem? Korunkban egy igen nagy konszenzus van arról, hogy kritizálni mindent szabad, a vélemény szabadsága pedig nem korlátozható (eltekintve pár országot, és pár szélsőséget, amitől Dawkins messze van). A kritika és a vélemény szabadsága társadalmunkban elengedhetetlen, a haladáshoz szükséges feltételnek számít. Nem csak a tudományban, de a politikában, a mindennapi életről nem is beszélve.

Várható volna tehát, hogy a valláskritikáját az ateisták mindenképpen, a határozatlanok szintén, és az elkötelezetten demokrata és racionális hívők is elfogadják. A többség vélhetően azt kell, hogy gondolja, hogy a kritika nem árthat, még akár a téves és éles kritika sem.

Csak egy szűk, fanatikus vallásos rétegtől várhatnánk, hogy a vallás kritizálhatatlanságát vagy fokozott védelmét követelje azon az alapon, hogy ők oly mértékben meg vannak győződve a hitük igazáról, hogy a kritika felesleges számukra. Továbbá ehhez valami olyasmit is kell hinni, hogy az éles kritika valahogy ennek az „igazságnak” mégis árt, ami igen furcsa nézet. Esetleg azt, hogy Dawkins közvetlenül vésszesen megrontja az embereket, például poligámiára sarkall, ami nem igaz.

Tehát valóban, csak kevés embernek lehetne gondja Dawkins stílusával. Ha egy politikus nagyon élesen odamondhat az ellenfelének, ha egy munkahelyen, utcán, otthon nagyon szenvedélyesen vitázhatunk, akkor ugyan a vallásról miért ne? Dawkins még mindig nagyon messze van a kocsmai hangnemtől.

A vallások valóban évezredekig élveztek egy különleges védettséget, amire egyáltalán nincs joguk. Sőt, igazából tiszteletre sem nagyon szolgáltak rá, legalábbis a keresztény vallások. Épp itt az idő, hogy ez a jogtalan egyenlőtlenség megszűnjön!

A másik elvi kérdés, ami e mögött van, az az a jelenség, amit Dawkins „hit a hitben”-nek nevez. Amikor valaki nem hiszi a hittételeket, de hiszi, hogy a hit hasznos dolog, hogy a társadalomnak szüksége van rá, vagy legalábbis bizonyos embereknek.

A The Teaching Company „Philosophy of Religion” című előadásaiban James Hall számol be egy ateista barátjáról, aki lelkész, prédikációkat tart, mert meg van győződve róla, hogy az emberek zömének, legalábbis az USA-ban, szüksége van erre.

Dawkins ezt elutasítja, és a könyve ehhez elég sok igazolást hoz statisztikákban, esettanulmányokban. A könyv egyik óriási haszna, hogy nagyon jól, frissen, újszerűen mutatja be a vallások káros hatásait. Például nem hozza fel a bevett témákat, mint inkvizíció és keresztes háborúk. Azok a példák, a vallások középkori bűnei már megtették hatásukat a felvilágosításban, és elég közismertek. Dawkins könyve a vallások legújabb kori bűneinek jó kis kézikönyve. Hogy pontos legyenek, még itt is mellőz olyan erős témákat, mint a papi pedofília. Furcsa módon Dawkins azt írja, ez nem kedvelt témája.

Dawkins hangnemével tehát egyetértek. Mindkét üzenetet fontosnak tartom, és ki kell jönni egyszer ezekkel, mert ezek nélkül az ateizmus ügye igazából nem érvényesülhet. Mindkét üzenethez pedig el kell vetnünk a hit álszent védelmét és meg lehet engedni ilyen hangnemet is.

Az Ultimate Boeing

Az ultimate boeing- érvben az a fantasztikus, hogy Hoyle istenért fordítja meg. Ez utóbbi szerint annak a valószínűsége, hogy a DNS spontán összeálljon kb. annyi, mint, hogy egy Boeing véletlenül összerakódjon az alkatrészeiből. Ilyen komplex dolog nem állhat össze magától. Persze Dawkins elmagyarázza, hogy az evolúció szerint a DNS nem spontán, egy lépésben állt össze, ez egy fontos üzenet, amit kell is hangoztatni.

Az igazán nagy ötlet azonban az, ahogy ezt megfordítja, és összeköti egy másik, szintén nem új érvvel, miszerint, ha isten a magyarázat a komplexitásra, amely nem jöhetett létre kevésbé

komplex dolgokból, akkor isten egy még komplexebb dolog kell, hogy legyen. Tehát nem jó magyarázat.

Mint említettem, ezek az érvek mind szerepeltek már valahol, Dawkins ötlete csak ezeknek egy ütős csomagba való csomagolása. A cím nagyon hatásos, de elméleti szempontból az az érdekes, ahogy Dawkins egybe tudja sűríteni a hívők következtetlenségét. Egyszerre hiszik, hogy egy komplex jelenséget meg kell magyarázni, és hogy nem jöhet létre kevésbé komplex dologból. Mindebből egyre bonyolultabb dolgok végtelen sorozata jön ki (végtelen regressus), vagy pedig az, hogy valami még sincs megmagyarázva. Méghozzá valami nagyon komplex dolog.

Olyan ez, mintha valaki egy foltot úgy akar eltüntetni a falról, hogy átfesti egy még nagyobb folttal. Nem mintha az élővilág komplexitása folt volna, hanem inkább szépség.

Az evolúció pedig abban egyedülálló, hogy valóban egyszerűbb dolgokból tudja a komplexebb dolgok kialakulását megmagyarázni. Ami a magyarázatok egyetlen megnyugtató módja. Ez pedig valami olyasmi, amiről semelyik hit sem álmodott, mert mindegyik abból indul ki, hogy ez lehetetlen. És aztán szükségszerűen zsákutcába kerülnek.

Egy dolgot kellene jobban részletezni. Elképzelhető volna egy isten, amelyik egyszerűbb az élővilágnál. De akkor hogy hozta mégis létre az élővilágot? Ez lehetséges lehet. Például egy ember elvben létrehozhat egy számítógépet, amely elvben, sok idővel, egymásra halmozott munkával létrehozhat valami komplexebbet, mint az ember. Egy hosszas alkotási folyamattal. Két dolgot kell megjegyeznünk. Az egyik, hogy ezen feltételezés mégiscsak feltételez egy olyan személytelen alkotási folyamatot (egy tágabb értelemben vett evolúciót), amely képes létrehozni komplexebb dolgokat. De ez ellent mond a kreacionisták feltevésének. Ha van olyan folyamat, amely képes magánál komplexebb dolgokat létrehozni, akkor az evolúció is lehet ilyen.

Továbbá, hogy az egyetlen olyan folyamat, amely tudomásunk szerint képes erre, az egy önszervező folyamat, amilyen az evolúció. Ha nem is a darwini evolúció, akkor valami hasonló. Csak más önszerveződő folyamatoknak a feltételei és nyomai nincsenek meg a Földön.

A másik kérdés, amit Dawkins nem fejtett ki, hogy a „komplex” fogalma egész pontosan mit takar. Sokszor használják ezt a kreacionista vitákban, miközben nincs pontosan definiálva. Ha egzakt információ-tartalmat nézünk, akkor például az ember nem is a maximális komplexitású. De ez nem több, mint a DNS hosszának, a kromoszómák számának növekedése. Nem teljesen ez az a komplexitás, amiről a kreacionisták szólni szoktak. Ők az élőlények fenotípusának valamilyen rendszerszintű bonyolultságáról beszélnek. Ezt azonban definiálni kellene. És persze akkor sem volna benne az evolúció cáfolata.

Itt van egy pont, ahol Dawkins a szakszerű, filozofikus és számítástudományi elemzéstől eltekint, mert nem is ért hozzá, és mert az átlag olvasót elijeszti. Azért röviden utalhatott, és hivatkozhatott volna a megfelelő irodalomra.

Antropikus érv

Az antropikus érv kozmológiai változata az, amelynél Dawkins a leggyengébb. Az antropikus érvben az Univerzum ún. finomhangolásáról van szó. Dawkins bár szépen felvonultat válaszokat az antropikus érv ellen, de a fejezet nagy részében Swimburne elméletének kritizálására fordítja, ami nem is a finomhangolásról szól, hanem egy sokkal többet mondó, hiper-teista elmélet, hiszen isten itt az univerzum állandó fenntartója. Swimburne istene theos, azantropikus istenérvnek pedig egy deus is megfelelő.

De térjünk vissza az antropikus érvre! Dawkins itt is felhossa, hogy istennek még komplexebbnek kell lennie, mint a megoldandó kérdés komplexitása. Aztán lehetséges világi magyarázatokat mutat be, mint a multiverzum-elmélet, ennek egy darwinista változatát, amelyben a sok univerzum a szerint fejlődik, és szaporodik, hogy milyen jók. Továbbá azt a

feltevést, hogy az Univerzum paraméterei valamilyen elméleti okból szükségszerűen olyanok, amilyenek.

Ez utóbbi elgondolás véleményem szerint csak félig működhet: lehet, hogy a 6 paramétert vissza lehet vezetni háromra. De egy pár paraméter mindenképpen nyitva marad. Nem lehet visszavezetni őket a semmire.

A multiverzum-elmélettel szemben a teista ellenérv az, hogy túl komplex. Egyetértek Dawkins-szal, hogy még így is jobb magyarázat, ugyanis sok univerzum még mindig nem olyan komplex, mint egy isten, amelyik lényegesen komplexebb kell, hogy legyen az Univerzumnál. Egy párhuzammal élve: sok jelenlegi számítógép sincs annyira komplex, mint egy ember.

Dawkins viszont kihagy pár válasz lehetőséget. Elsőnek is azt, hogy az Univerzum finomhangoltsága nem egy nagyon erősen alátámasztott állítás. Azt mondják, hogy ha mások volnának a paraméterek, akkor az Univerzum annyira más volna, hogy a hozzánk hasonló élet és intelligencia nem nagyon jelenhetne meg benne, vagy sokkal több ideig tartott volna. De nem tudjuk, hogy azokban az univerzumokban milyen más élet, intelligencia alakulhatott volna ki.

Sőt, elképzelhető, hogy azokban az univerzumokban valami olyasmi alakulna ki, amihez képest a mi életünk és intelligenciánk jelentéktelen. „Nekik” a mi életünk és intelligenciánk lehetne olyan alacsonyrendű, mint nekünk egy élettelen, gázokkal teli univerzum. És akkor a kérdés nem az, hogy a mi univerzumunk miért olyan jól tervezett, hanem az, hogy miért ilyen rosszul.

Tehát én azt mondom, hogy a deista antropikus érv alapjaiban kérdéses.

A következő probléma a valószínűséggel van, és az antropikus érv antro-po-centrikusságával. Ha én egy kockával hatost dobok, akkor nem csodálkozok, hogy hatost dobtam, mert valamit kellett dobni. És ha ötöst dobtam volna, akkor ugyanúgy $1/6$ valószínűségű esemény következett volna be. És ez kisebb valószínűségeknel is így van. Minden héten kihúznak a lottón egy számot, aminek iszonyatosan kicsi a valószínűsége. Ugyanakkor ez szükségszerűen bekövetkezik, tehát nem csoda. A tanulság: ha sok eset lehetséges, akkor szükségszerűen egy igen kis valószínűségű eset következik be.

Ha mondjuk egy méterrúdon véletlenszerűen rábökök egy körzővel, majd lemérem a pont pontos helyét, akkor – milyen hihetetlen, de - szükségszerűen bekövetkezik egy nulla valószínűségű esemény (folytonos, egyenletes eloszlást feltételezve). Beoszthatom ezt a méterrúdat zónákra, és mondhatom, hogy nekem az ötödik tized tetszik, majd, ha ide talál a körző, akkor csodálkozhatok, hogy egy számomra kedvező egytized következett be. De az, hogy ez „számomra kedves”, semennyire nem teszi az eseményt objektíven különlegesebbé. A számomra kedves zónába való betalálás ugyanúgy egytized valószínűségű, mint a többi zónába.

Tegyük fel, hogy ez a méterrúd mondjuk a Paksi Atomerőmű egyik vezérlő paraméterét jelképezi, és én úgy döntök, hogy az atomerőművet ezzel a véletlen körződobálással fogom szabályozni. Tegyük fel, hogy az atomerőmű akkor stabil, ha az ötödik tizedbe esik a paraméter. Változtat-e a kérdéseken az, hogy az atomerőművet én a dolgok után kapcsolom? Akár ott van az atomerőmű, akár nem, a körződobálás vagy véletlenszerű, vagy nem. És az ötödik tizedbe való betalálás nem lesz különösebb attól, hogy az atomerőmű szabályozása függ tőle, mint ha nem. A tanulság tehát, hogy nincsenek ilyen módon különleges események. Az egyetlen különös esemény az lenne, ha egy kis valószínűségű atomi esemény következik be egy nagyobb valószínűségű atomi esemény helyett. Ha én feldobok egy pénzérmét, és az az élére esik, az különös, mert a három lehetséges atomi eseményből ez az egy sokkal kisebb, mint a másik. De még ilyenek is megtörténhetnek véletlenül.

Még egy élére esett pénz esetében sem feltétlenül kell istenre következtetni. Bizonyos valószínűséghez bizonyos komplexitású magyarázatok jogosultak. Nincs pontosan tisztázva,

és ezt kellene jobban körüljárni, hogy hol van itt a határ? Egy élére esett pénzérmének még mindenképpen azt gondoljuk, hogy a véletlen a megfelelő magyarázat. Vannak, akik úgy vélik, hogy 6 paraméter hangolására már isten (bemutattam, hogy ez eleve abszurd, de mégis). A legkülönösebb azonban a finomhangoltsági kérdésben az, hogy a deista érvelés mennyire beképzeltan antro-po-centrikus. Azt mondják, hogy mi emberek valami olyan különleges dolgok vagyunk, ami magyarázatra szorul. Azt mondják, hogy ha az Univerzum élettelen gázokból állna, az semmi különös, de ha ember van benne, akkor az valami olyan, ami külön magyarázatra szorul.

És itt nem az ember kifejlődése szorul magyarázatra, mert az természetesen igen. Van elméletünk arra, hogy az Univerzumban hogyan alakultak ki csillagok, gázfelhők, sziklák, bolygók. És van arra is, hogy hogyan alakult ki élet. A baj az, hogy a kreacionisták érvelése ugyanolyan antro-po-centrikus, mint a sötét középkor geocentrikus világképének azon védelme, hogy a Föld kell, hogy legyen a középpontban, mert mi kell, hogy legyünk a középpontban.

Vannak olyan deisták, és az értelmesebb emberek közül, főleg Európában ez jellemző, akik elfogadják az evolúciót, de az Univerzum finomhangoltságánál mégis istenre következtetnek. Manapság ez jellemző, ez egy modern érvelés. Egy modern érvelés, a régi antro-po-sovinizmussal. Mert hogy ha egyszer van elméletünk az élet, az emberiség kialakulására, akkor itt tényleg csak az a kérdés, hogy „miért olyan az Univerzum, hogy emberek alakulhatnak ki benne?”

Nos igen, de miért ez a kérdés? Miért nem az, hogy „miért olyan az Univerzum, hogy kvazárok vannak benne?” Vagy miért nem az a kérdés, hogy „miért nem olyan az Univerzum, hogy a csillagokat jégömbök vegyék körül?.. Miért olyan különleges az élet és az ember? Természetesen számunkra különös az ember és a földi élet, nekünk fontos, de objektíven nem különlegesebb, nem szorul jobban magyarázatra, mint bármi más. Így nem lehet objektív érv isten mellett. A mi szubjektív antro-po-centrikusságunkat nem szabad objektív antro-po-sovinizmussá tenni.

Megfordíthatjuk ezt a dolgot a deista nézőpontból is. Isten állítólag olyan Univerzumot teremtett, amiben van élet és van ember. Mert isten ezeket szereti. De ugyan miért? Miért nem az élettelen gázfelhőket szereti isten, vagy a másfajta életet, vagy a másfajta intelligenciát? Vagy valami olyat, ami ami Univerzumunkban nincs is. Ugyan miféle gögösség mondatja a deistákkal azt, hogy mi valami istennek különleges dolog vagyunk. Hogy nálunk érdekesebb dolog nem is létezhet semmiféle univerzumban?

Óvatosan kell tehát a valószínűséggel bánni, és itt kellene egy alapos filozófiai munka. Dawkinsnak pedig utána kellett volna járni ezeknek, és legalább utalni rájuk.

NOMA

A „NOMA” című fejezetben Dawkins egy nagyon fontos, bonyolult, mély témát feszeget, és nagyon jó dolgokat vet fel. A NOMA arról szól, hogy van egy külön birodalom, amelynek a teológia az illetékes kutatója. Dawkins nagyon helyesen veti fel, hogy a teológiának nincs is illetékességi területe.

Az első dolog, hogy ezt jóval óvatosabban, körültekintőbben kell végigvinni. Dawkins egy zárójeles mondatban tér ki arra, hogy a vallástörténet, a Biblia irodalmi elemzése természetesen nem vonatkozik ide. Hanem hova is? Az egyháztörténete természetesen a történelem egy rész-diszciplínája. A Biblia irodalmi elemzése az irodalom, vagy filológia része.

A teológia viszont, amennyiben nem ez, hanem a hittételekből levezethető állításokkal foglalkozik, és azt jól csinálja, akkor a logikát alkalmazza egy tökéletesen irreleváns területre. Hasonlítsuk össze a teológiát a fizikával! A fizika a fizikai elméletekből következtethető és számítható állításokkal foglalkozik. Például a newtoni axiómákból levezethető, és

kiszámítható egy ágyúgolyó becsapódási helye. Ez a jóslat praktikus, ellenőrizhető, és ezáltal maga a newtoni elmélet igazolható volt.

Van annak értelme, hogy empirikusan igazolt elméletek logikai következményeit vizsgáljuk praktikus jóslatok kiszámítására, amelyek egyben tesztelik az elméletet. Ugyanez egyáltalán nincs így a teológiában. A teológia először is igazolatlan hittételek következményeit kutatja, másrészt nem mondhatnánk, hogy igazán egzakt logikai levezetésekkel, és azt sem, hogy a kikövetkeztetett állítások hasznos jóslatokat adnának, ellenőrizhetőek és tesztelhetőek. Ha ez így volna, akkor ugyanis a teológia természettudomány volna. De azt mondják, hogy nem az. Ha a teológia egy külön diszciplína, akkor nem lehet ilyen. No de ha nem ilyen, akkor mi értelme az egésznek? Miért lenne értelme igazolatlan hittételekből haszontalan állítások nem éppen szakszerű „következtetésének”? Miféle terület ez, és miről szól?!

Semmi értelme nincs a transzcendens világra való hivatkozásnak, ugyanis, ha megoldhatatlan a dualizmus problémája: a transzcendensnek vagy van hatása a világra, és akkor az tudományosan is kutatható, és nincs két külön világ, vagy nincs, és akkor teljesen haszontalan, és lehetetlen a kutatása. Dawkins jól jegyzi meg, hogy a teológusoknak ugyan miért volna rá módja, ha a tudósoknak nincs? A teológusok se nem okosabbak, se nem ügyesebbek, és nincs valami különleges eszközük sem.

Általában a hívők próbálnak valamilyen kettős játékot üzni: amikor isten igazolásáról van szó, akkor a vizsgálható hatások eltűnnek. Amikor isten praktikusságáról van szó, akkor előjönnek a hatások. Dawkins helyesen jegyzi meg, hogy a NOMA elvvel sokszor játszadoznak kétszínűen. Például az imák szerintük ugyan jelentős hatásúak, másrészt viszont olyan jelentéktelenek, hogy tudományosan kimutathatatlanok, nem szignifikánsak.

Ha következtetések vagyunk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy minden létező dolognak az igazolhatósága ahhoz mért, hogy mennyire van hatása az életünkben. A tudósok ma már eljutottak oda, hogy láthatatlan elektronokat, szinte semmilyen kölcsönhatásban részt nem vevő neutrínókat, hihetetlen távol lévő csillagokat, azoknak fénytelen bolygóit mutassák ki. Ma már ott tartunk, hogy csillagok körül keringő bolygókat perturbációs hatásuk lévén találunk meg. Neutrínókat több tonnányi vízből álló tartályokban detektálnak.

Ha istent nem találtak, akkor annak az istennek elenyészően kicsi hatása lehet világunkra, sokkal kisebb, mint a neutrínóknak vagy a fényévekre levő, láthatatlan bolygóknak (amelyeknek még az asztrológia szerint sincs hatásuk). Tehát, még ha létezne is isten, praktikusán számunkra elhanyagolható lenne. És biztosan nem a teológusok fogják megtalálni, akiknek nincsenek olyan hatékony eszközeik és módszereik, mint részecskegyorsítók, teleszkóp-rendszerek, stb.. Miről szól tehát a teológia? Dawkins jól mondja: semmiről, humbug. Csak ezt egy kicsit jobban ki kellett volna elemezni.

Ugyanez igaz a vallásra magára is, csak a vallás esetében még egy kis körültekintést kell tenni. A vallás illetékességére is sokféle elképzelés van, és ha az egyiket kritizáljuk, akkor előhozzák a másikat. Azt már láttuk, hogy a teológiának nincs illetékessége. Ha isten létezne, akkor tudományosan kellene tudni igazolni. Ha nem, akkor teljesen felesleges a teológia. A vallásnak azonban több más funkcionális is lehet. Az első az etika. Igen ám, de az etika a filozófia egy része.

A filozófia persze nem egészen mond egy világos választ a helyes etikára (az etikai realizmus kérdéses). Vagy azért, mert nincs is egy helyes etika, vagy azért, mert még nem tart ott a tudásunk. Én úgy vélem, hogy értelmes kérdés lehet az, hogy miféle etikai rendszerek léteznek. Ez a leíró etika, nyilvánvalóan egy lehetséges tudományág, amely a szociológia egy része.

Etikai utilitárista vagyok. Tehát értelmes kérdésnek tartom azt, hogy biológiai adottságaink, pszichés jellemzőink szerint nagy vonalakban miféle helyes életmódok lehetnek, de ez csak nagyon vázlatos, és igen tág előírásokat tud adni, amely alól sok kivétel lehet. A legtöbb ember például boldogabb életet tud élni, ha szeret, ha szeretik, ha nem lop, nem csal, nem

hazudik jelentős mértékben, ha sikereket ér el. Részben, és nagy vázlatokban egy kis etikai realizmus és szentimentalizmus igaz. Csak ezek a nagyon vázlatos etikai törvények nem külön törvények, hanem biológiára redukálhatóak. És lehetnek kivételek. Lehetnek boldog családok, hazugok, tolvajok, gyilkosok, szélhámosok.

További részletkérdésekben nagyon sokfélék vagyunk, és így nem látok sokkal több előrelépési lehetőséget, mint hogy sok ember, sok szellemi irányzat, sok vallás sokféle etikai rendszert dolgoz ki, amelyeket az emberek megismerhetnek, és választhatnak közülük. Itt sem az etikai realizmus, sem a szentimentalizmus nem igaz.

Ha az etikai rendszert olyan részletességgel értjük, amilyen például a keresztény etika, akkor azt kell, hogy mondjam, hogy hát bizony ez kevés embernek a legjobb rendszer. A legtöbb ember nem a keresztény etikában lenne legboldogabb. Tehát etikai kérdésekben a vallások semmivel sem illetékesek, mint bármely ember vagy mozgalom.

A vallás, mint a megismerésünk eszköze a pszichológiával is konkurál, és a pszichológiához képest – bármennyire is fiatal, és még mindig nem igazán kiforrott tudomány – bizony sehol nincs. Ha az ember pszichológiai kérdésekre keres választ mondjuk a Bibliában, akkor édes keveset talál. Amennyit talál, annyit megtalálhat egy Dosztojevszkijben, a „Pál Utcai Fiúk”-ban, József Attilában, az „Arany Emberben” is, vagy bármely kicsit is jó regényben.

A vallás lehet közösség-építő. Ez az a funkció, amely biztosan megvolt az ókor óta, és még ma is jelentős. De nem pótolhatatlan. Ebben a vallások megint csak nem illetékesebbek, mint bármelyik másik közösség: sport-klubok, művészeti vagy hobbi-körök, stb.

Ha a művészeteket nézzük, akkor természetesen a vallásos művészet jelentős volt a történelem folyamán, de ez csak a művészet egy része. A fantasztikus irodalom és festészet ugyanígy egy tematikus művészeti irányzat. A vallás itt sem illetékesebb, mint a művészetek maguk. Avagy a kultúra, ha egy még tágabb kategóriát akarunk megnevezni. A vallásos kultúra a kultúra egy része, és a világi kultúrák semmivel sem rosszabbak, vagy gyengébbek.

Összességében tehát a vallás egy illetékesség nélküli ál-diszciplína. Se illetékessége, sem módszere nincs. Bármilyen foglalkozik, arra van illetékesebb, módszeresebb diszciplína.

A vallás a különböző diszciplínák közötti szélhámos. Egy öreg, a történelemből visszamaradt „mekmester”, aki azt mondja, mindenhez ért, de valójában persze semmihez.

Isten valószínűsége és az agnoszticizmus

Dawkins az agnoszticizmust kritizálja. A táblázata szerint az agnosztikus 50%-ot ad isten létezésének. Azután pedig arról akar minket meggyőzni, hogy isten létezésének valószínűsége ennél kevesebb.

De az agnosztikusok nagy része egyáltalán nem beszél valószínűségről. Ahhoz, hogy valaminek 50% valószínűséget tulajdonítsunk, ismerünk kell valamit. Persze szoktak jobb hiányában is ennyit adni neki, de ismeretlen dolgok valószínűségéről jobb, ha nem teszünk állítást, és nem is kell. Az agnosztikusok nagy része azt mondja, hogy isten létezését nem ismerhetjük, nem beszélhetünk róla. Nem beszél valószínűségről sem.

És valóban. Ahhoz, hogy valószínűségekről beszéljünk, sok mindent kell teljesíteni. Ismerni kell a lehetséges eseteket. Szakszerűen szólva az eseményteret. És ismerni kell a valószínűségeket, szakszerűen szólva egy eloszlást. Ilyenekről kell lenni jól igazolt ismereteknek.

Namost, istenek esetében sem eseményteret, sem eloszlásokat nem ismerünk. Nem ismeretes „lehetséges istenek tere”, és nem ismeretes „istenek valószínűségének eloszlása”. Nem ismeretes ezt közelítő becslés sem.

Dawkins azt állítja, hogy isten valószínűsége kevesebb, mint 50%. Azaz mégis valamilyen közelítő ismeretet feltételez erről. Isten valószínűsége kapcsán érv például az Ultimate Boeing érv. De miközben ez az érv szerintem jó érv, még sem mond semmit a valószínűségről.

Egy szükségtelenül komplex magyarázat elvetendő magyarázat, ha van egyszerűbb. Ez az elv egy tudományos módszertani elv (megtalálható pl. Carnapnál), az Occam borotvájához hasonló. Ez önmagában jó érv a deisták érveinek leszerelésére, de nem határoz meg valószínűségeket.

Vitatott az is, hogy a tudományban a valószínűség mennyire alkalmazható az elméletek elfogadásának eldöntésére. Carnap kidolgozott egy igen részletes elméletet erre, de megoldottnak nem mondható a kérdés. Különösen nem úgy, hogy az praktikus is alkalmazható lenne. Karl Popper rámutatott, hogy a valószínűség egyáltalán nem erénye egy elméletnek. Popper azt mondja, hogy nagyon is jók az olyan elméletek, amik igen valószínűtlenek, azaz meglepőek, megmagyaráznak valamit, és aztán a tesztelésnél igazolódnak.

Isten esetében a gond nem az, hogy valószínűtlen, hanem az, hogy szükségtelenül komplex, és nem tudjuk függetlenül tesztelni. Istent előráncigálják az élővilág magyarázatára, az Univerzum hitt finomhangolására. De aztán nincs az elméletnek egy olyan jóslata, amit tesztelni lehetne, és igazolna. Ha igazolódná az elmélet valamilyen predikciója által, akkor isten komplexitása, vagy valószínűtlensége mellékes volna.

Az elméletek valószínűségét is óvatosan kell nézni. Képzelnék el mondjuk, hogy az Uránusz bolygó perturbációinak megmagyarázására két elméletet állítanak fel. Az első az, hogy valami véletlen dolog, számítási, vagy megfigyelési hiba. A második az, hogy létezik egy bolygó, a Neptunusz, amely eltéríti az Uránuszt. Melyik a valószínűbb? A mérési hiba, vagy az, hogy van egy bizonyos helyen egy bizonyos bolygó? Hát az utóbbi sokkal valószínűtlenebb. Egyenesen „csoda” volna. Persze egészen más az, hogy mi a feltételes valószínűsége annak, hogy az Uránusz eltérése pont annyi legyen. Ez a különös bolygó létezése esetén biztos, a mérési és számítási hibák esetében pedig igen kis valószínűségű véletlen. Emiatt, a jelenségek fényében vett feltételes valószínűsége a Neptunusznak nem is olyan kicsi. Tehát valószínűség helyett feltételes valószínűségről kell beszélni.

A másik probléma, hogy az Ultimate Boeing érv csak bizonyos isten-hipotézis leszerelésére alkalmas, nem pedig általánosan. Az agnosztikusok általában nem hisznek, és el is utasítják sok konkrét isten létezését. Nem hisznek mondjuk a kaporszakállú öreg bácsiban. De azt mondhatják, hogy nem tudnak minden fajta istent kizárni. Mindenféle isteneket tétéleznek fel, közöttük vannak egészen absztraktok. Ezeket pedig Dawkins sem tudja cáfolni, vagy valószínűtlenné tenni.

Az agnosztikusok ezzel nem mondják, hogy az efféle, mindenféle kiforratlan, homályos és elburjánzó elgondolások gyártása valami jó dolog. De ha valaki ezt a sok szemetet istennek nevezi, akkor ezzel egy mozdulattal nem lehet elbánni, hanem szépen ki kell válogatni.

Maradhatnak olyan metafizikai hipotézisek is, amelyekkel nem tudunk mit kezdeni. A pozitivisták azt mondják, hogy ezek értelmetlenek, mások esetleg csak annyit, hogy nem tudunk mit kezdeni vele. Így az agnosztikusok csupán nem hisznek benne.

A könyv értéke

Sok kritikát írtam a könyvhöz. Ezek leginkább mélyebb, filozófiai jellegűek. Inkább részletkérdésekről van szó, nem pedig a konklúziókról. A hangnemmel egyetértettem, az ultimate boeing érvét kiegészítettem, az antropikus érvben is kiegészítő érveket írtam. A NOMA esetében nem értünk egyet, de ettől még az ateizmus kérdésében igen. Egyedül az agnoszticizmus az, amelyikben komolyabb véleménykülönbség van, itt Dawkins radikálisabb, ami szerintem alaptalan. De ez sem ellentétes vélemények ütközése, hanem radikálisabb és kevésbé radikális vélemények ütközése.

Végezetül a könyv értékéről írok, hiszen a sok kritika után nem szeretném, ha azt gondolnák, hogy a könyv rossz. Számomra a jelenlegi helyzetben pár lényeges dolog van, ami a könyvben igen fontos. Egy jó kézikönyv az ateista témákat illetően, még ha sokszor felületes

is. Tulajdonképpen jó az, ha van honnan kiindulni, aki pedig mélyebben akar tájékozódni, az utána nézhet. Nagyon sok érvt foglal össze, és közöttük sok nagyon ötletes van. Dawkins időnként nagyon jó hatásos érvek kitalálásában, mint például az ultimate boeing, ettől lett jó ismeretterjesztő író.

A könyv értéke szerintem leginkább abban van, hogy a mai helyzetben tesz pár aktuális lépést. Tele van fontos adatokkal, amelyek igen hatásosak. A legjobb szerintem az a politikai adat, miszerint egy ateista kevésbé lehetne az USA-ban elnök, mint egy homokos. A másik, az ateizmus és a tudományos képességek erős korrelációja. Fontos ezen adatokat tudatosítani az emberekben.

Egyfajta „coming out” ez a könyv, és ez az a lépés, ami példaértékű. Egyike azon könyveknek, amelyek nyíltan vállalják az ateizmust, és mivel híres emberről van szó, ez megváltoztatja a társadalom hozzáállását. Megváltoztatta úgy, hogy ma már lehet erről könyvet írni, lehet érvelni az ateizmus mellett, ki lehet állni azzal, hogy valaki ateista, és ez nem lehet elítélendő.

Különösen az USA-ban fontos, ahol valóban akkora harc az ateizmus ügye, mint a feketék, majd a homoszexuálisok egyenlőségi harca. Magyarországon más a helyzet. De itt is le kell küzdeni egyfajta poszt-kommunista előítéletet. Magyarországon a kommunizmus miatt van az ateizmus szónak leginkább rossz szájíze. Ez az, amin túl kell lépni. És Dawkins nem köthető a kommunizmushoz, tehát ebben nagy segítség.

Brendel Máttyás

Hivatkozások

Dennett, Daniel: “Breaking the Spell”, Viking, 2006.

Harris, Sam: “The End of Faith”, Norton & Company, 2004.

Michael, Martin: „Atheism, A Philosophical Justification”, Temple University Press, 1990.

Szalai, Miklós: “Létezik-e Isten?”, L' Harmattan, 2005.